

KÜRESELLEŞMEYE GENEL BİR BAKIŞ

*Prof. Dr. Ahmet GÖKDERE**

ABSTRACT

This article provides an overview of globalisation, a concept which is being discussed constantly for the last decade, that has neither a clear definition, nor defined limits. The elements of globalisation such as free competition, free movement of goods and capital, transfer of technology etc are being analysed and the assumption of globalisation as a new phenomenon is being challenged. In this context, the factors which speed up globalisation such as the developments in the trade of goods and services, foreign direct investments, transnational companies, privatisation and deregulation are examined. The criticism arising from certain non-governmental organisations and southern hemisphere countries are mainly based on the effect of the globalisation process on the ever growing gap between the developed and the developing countries; together with its effects on the environment, the comparatively limited free movement of workers and the diminishing role of the nation state. Here it is argued that, although globalisation seems to be an inevitable and irreversible process, those criticisms must be taken into consideration and that globalisation should be regulated for the common good of mankind.

Bu denli yaygın kullanılmasına, aktif yandaş ve daha aktif karşıtlarının varlığına rağmen, küreselleşmenin anlam ve içerik açısından, bilgili kamuoyunda bile netleştiği pek söylenemez. Küresel ekonominin günümüzdeki önemine karşın, söz konusu bilmezliği fazla yadırgamamak gerek. Zira, belki Marco Polo'dan bu yana -adı konulmaksızın- günümüze uzanan söz konusu olgunun terim olarak kullanılışı bile oldukça yeni. Küreselleşmeye siyasal, sosyal ve ekonomik açılarından bakılabilirse de, en ağır basan ve yoğun bir tartışma ortamı yaratan ekonomik küreselleşmedir. Ne var ki, terim olarak ilk kez ekonomistler değil sosyologlar tarafından kullanılmıştır. Nitekim, terimi '80 sonları ile '90 başları arasında ilk kez sunarak kullanımını yaygınlaştırdığını savlayan, London School of Economics'ten Anthony Giddens olmuştur. Küreselleşme başlıklı ilk çalışmanın yazarı ise, Aberdeen Üniversitesi'nden sosyolog Roland Robertson'dur. **Küreselleşme: Sosyal Kuram ve Küresel Kültür** başlıklı kitap yayınlandığında, yıl 1992 idi. Ekonomik küreselleşme kavramını geniş kitlelere yayansa, Dünya Ekonomik Forumu adıyla kurumsallaşan yıllık Davos toplantılarının kurucusu Klaus Schwab'tır. Daha 1993 yılındaki toplantı, küreselleşmenin getirecekleri ve tehlikeleri konusunda odaklanmıştı. 1996 yılında, yani Seattle olaylarından 3 yıl önce,

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ekonomi - Maliye Bölüm Başkanı

küreselleşmenin geniş halk kitlelerinde büyük tepkiler yarattığı konusuna dikkatleri çeken yine kendisiydi.¹

Üzerinde genel bir uzlaşmaya varılan küreselleşme tanımlarından biri, Dünya Bankası'ndan gelmiştir: "...son yıllarda dünya ekonomik aktivitesindeki hızlı yükselişin artan bir bölümünün, aynı ülkede değil, farklı ülkelerdeki kişi (ve kurumlar) arasında gerçekleştirilmekte oluşu...". Mayıs 2000'de düzenlenen "Küreselleşme ve Yoksullaşma" konulu foruma katılanların çoğu bu tanıma desteklemiş; ayrıca "değişim hızı"nın önemini vurgulamışlardı. Böylece, dünya ticaret tarihindeki önceki küreselleşmeden farkına dikkati çekerken, baş döndürücü hızın "yeni küreselleşen" ülkeler açısından yaratacağı güçlükler de vurgulanmak istenmişti. Taraflı olmakla birlikte, en geniş kapsamlı tanım, **Lexus and the Olive Tree** kitabının Pulitzer ödüllü yazarı Thomas L. Friedman patent'lidir: "piyasalar, ulus-devletler ve teknolojilerin, önceleri tanık olunmamış derecede ve birey, şirket ve ulus-devletlere, dünya çapında daha yakın, daha hızlı, daha derin ve eskisinden daha ucuz şekilde birbirine ulaşma olanağı verecek biçimdeki önlenemez bütünleşmesidir."² Yeldan'ın "ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve bütün iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesi"³ şeklindeki tanımı, sermaye hareketlerinin önemini vurgulaması açısından dikkat çekicidir.

Küreselleşmeye toplumsal yaşamın siyasal, ekonomik ve sosyal boyutlarının tümünü kapsadığı yönünde yaklaşanlar da vardır. Buna göre, küreselleşme, ulaşım, haberleşme ve bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin, toplumsal (ve kültürel) yapılar üzerinde mekansal uzaklıklardan kaynaklanan farklılıkları ortadan kaldırdığı bir süreç şeklinde algılanmaktadır.⁴ Kavramı bir ideal olarak görenlerse, küreselleşmenin tüm devlet ve ulusların eşit koşullar içinde yer aldığı bir süreç olarak düşünmekteler. Bu yaklaşımın yandaşları, küreselleşmeyi yerküre üzerindeki tüm insanların ortak bir kaderi paylaşarak, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin tek bir dünya devletine doğru yol aldığı; ulusal sınırların kalktığı, siyasal açıdan egemenlik, ekonomik açıdan çıkar çatışmalarının bulunmadığı bir dünyaya götürüleceğini öngörürler.⁵

Ekonomik küreselleşme üzerindeki farklı görüşler arasındaki temel uyumsuzluk, özellikle uygulanan ekonomi politikası araçlarından doğmaktadır.

¹ Barry D. Wood, "Globalization Question:the word is often spoken, seldom understood" <www.eurunion.org/magazine/0101/glob.htm> p.1.

² Thomas L. Friedman, **The Lexus and the Olive Tree**, First Anchor Books, April 2000, p.xviii.

³ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türk Ekonomisi-bölüşüm, birikim ve büyüme** (2. bs.) İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.13.

⁴ Rana Eşkinat, **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkileri**, A.Ü. yayını, Eskişehir, 1998, s.7, Gülten Demir, "Küreselleşme Üzerine", A: Ü. SBF Dergisi, Ocak-Mart 2001, s.75'ten naklen.

⁵ Demir, a.g.m., s. 75.

Mali uyarılma, para ve faiz politikası, döviz kuru sistemleri, ticaret ve dış açılma, sermaye hareketlerinin “kuralsızlaştırılması” (deregulation), özelleştirmenin yöntem ve kapsamını da içermek üzere iç ve dış finansal liberalleşmenin hızı ve sırası konularında geleneksel politikalarla bağdaşmayan farklılıklar söz konusudur.

Uzlaşamayan tarafları, Cornell Üniversitesi’nden Ravi Kanbur, “Kuzey ve Güney’in maliye bakanlıkları” adıyla simgelediği grupla “sivil toplum örgütleri”ni içeren karşıt gruplar olarak görmektedir. İlk gruba Anglo-Sakson kültürüyle yetişmiş ekonomistleri de katmaktadır.⁶ Kanımca, ilk simgesel grupta WTO, IMF ve IBRD, hatta UNCTAD ve OECD’ nin de yer alması gerekirdi. Zira, amaçları aynı görünse de, sivil toplum örgütlerinin tırmanan gösteri ve çatışmaları, anılan kuruluşlara yöneliktir. Bu bağlamda, asıl misyonu yoksulluğun kaldırılması olan Dünya Bankası’nın 2000 yılı guvernörler toplantısını, benimsediği politikaların aksine yoksulluğu arttırdığına inanan sivil toplum örgütlerinin kuşatmasına karşı ancak polis koruması altında yapabildiği oluşu, son derece çarpıcı bir örnektir. Kaldı ki, yukarıda sayılan kuruluşların Kuzey-Güney arasında tarafsız bir tutum izlediklerini düşünmek güçtür. Dünya Bankası’nın 2000 yılı raporunu hazırlamak üzere davet edilen Ravi Kanbur’un, kaleme aldığı taslağın, yukarıda değindiğimiz ayırımındaki ikinci grubun görüşlerine yaklaştığı düşünülerek, aynı görevin T. Moore’a verilmesi, belleklerden kolayca silinebilecek bir olay değildir.

Anılan iki grup arasında, küreselleşmenin özellikle ekonomik açıdan yarattığı etkiler konusunda taban tabana zıt görüşlerin bir başka nedeni, küreselleşme olgusuna “kimin pabuçları içinden” bakıldığına bağlı biçimde farklılaşabilmesinden kaynaklanmaktadır. Küreselleşme, kazananlar kadar kaybedenler de yaratmaktadır. Serbest ticaret ve rekabete dayanan ekonomik küreselleşmenin dünya ticaretini arttırdığı ampirik bulgularla net biçimde kanıtlanabilse bile, artıştan doğacak kazancın Kuzey-Güney arasında ne şekilde paylaşıldığını kestirmek kolay değildir. Aynı durum, ister Kuzeyde ister Güneyde yer alsın, kazancın tek bir ulus-devletin farklı sosyal katmanlarına yansımaya derecesi açısından da geçerlidir.

Ampirik bulguların yetersizliği, mevcutların bile karşılaştırmaya elverişli olmayışı, aynı bulguların farklı yazar ve kuruluşlarca farklı yorumlanabilmesinin yarattığı belirsizlik ve karmaşa yanısıra, asıl güçlük, küreselleşmeyi savunanların, serbest ticaretin katılan tüm taraflara yarar sağlayacağı yolundaki klasik kuramların geçerliliği varsayımından yola çıkmalarından kaynaklanmaktadır. Oysa, İngiliz adalarında geliştirilmiş bu kuramların ideoloji yüklü olduğu, dayandıkları varsayımların gelişme halindeki

⁶ Ravi Kanbur, “Economic Policy, Distribution and Poverty: Disagreements”, January 2001 <www.people.cornell.edu/pages/sk145>

ülkeler açısından çoğu kez geçerli olmadığı, genel kabule ulaşılmış bir gerçektir. Dolayısıyla, özellikle 3. dünya ülkeleri açısından küreselleşme ile büyüme arasındaki ilişki sağlam kuramlara dayanmamaktadır.

Küreselleşmenin yıldızı Çin'dir. Ekonomilerini dışa açan ve küreselleşmenin isterlerine uygun politikalar izleyen Asya kaplanları da bu kervana katılmakta gecikmemiştir. Ne var ki, 1997 sonlarında Tayland'da başlayarak diğer Güney Doğu Asya, Rusya ve Latin Amerika'ya yayılan ekonomik kriz, küreselleşmenin önde gelen savunucuları arasında bile ciddi kuşkular yaratmıştır. Sonuçta, Prag, Seattle, Davos, Cenova'da ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Gösterilere katılanlar arasında, çok sayıda saygınlıklı sivil toplum örgütünün varlığı, üzerinde ciddi biçimde düşünülmesi gereken bir olgudur.

I. Küreselleşmenin Unsurları

Küreselleşme tanımındaki güçlük ve farklılıkları aşmanın bir yolu, başlıca unsurlarını sıralamak olabilir. Küreselleşme rekabet ve serbest ticaretin erdemi üzerine kurulmuştur. Serbest ticaret doktrinine Ricardo'dan bu yana yapılan tek katkı, belki de mallar yanısıra üretimdeki payı hızla artan hizmetlerin de sınırlarını serbest ticaretinin önemini vurgulanmasıdır. Dolayısıyla, ilk unsur ülkelerarası serbest mal ve hizmet ticaretidir.

Üretim faktörleri arasında özellikle sermayenin serbest dolaşımı küreselleşmenin "olmazsa olmaz" unsuru konumundadır. Bu, doğrudan yatırımlar kadar portföy yatırımları için de geçerlidir. Söz konusu serbesti, çok-uluslu şirketlerin çoğu ulus-devleti aşan ölçüde ekonomik kaynakları kontrol etme fırsatı kazanmalarına yol açmıştır.

İşgücünün serbest dolaşımı konusunda durum çok farklıdır. Aslında tıpkı sermaye gibi işçilerin de daha verimli olacakları ülkelere doğru yer değiştirmeleri küresel üretimi arttıracaktır. Ne var ki, ilgili kısımda değinileceği gibi, küreselleşme yanlıları, işgücünün Güneyden Kuzeye doğru yönelmesini desteklememektedir.

Teknoloji ve transferi, küreselleşmenin motoru konumundaki unsuru sayılabilir. Doğrudan yatırımlarla birlikte hareket edebilen teknolojinin, patent ve benzeri sözleşmelerle ülkeler arasında kendi başına transferi de mümkündür.

Yukarıda sıralanan bu serbestilerin tümünün gerçekleşebilmesi, gerek ulus-devletler arasında gerek dünya çapında rekabetçi bir ortamın sağlanmasını gerektirir. Bu nedenle, rekabet derecesini yükseltici yasal ve kurumsal düzenlemeler de, küreselleşmenin ayrılmaz parçalarıdır. Dış ticaret üzerindeki görünür ve görünmez engellerin azaltılması, devlet yardımlarının kaldırılması

ya da eşitlenmesi, dış ticaretten doğacak uyuşmazlıkların çözüm mekanizmalarının güçlendirilmesi, bu çerçevede ele alınmalıdır. Özelleştirme ve kuralsızlaştırma konusundaki çabaların asıl nedeni budur. Küreselleşme, tek bir ulus-devletteki rekabeti - işgücü dışında- tüm dünyada geçerli kılma eğilimindedir. Küreselleşmenin başarısı kadar zayıf karnı da burada yatıyor: Eşit olmayanların eşit rekabet koşullarıyla karşı karşıya kalmaları.

II. Küreselleşme Yeni bir Olgu mu?

Sokaktaki adamın yeni bir olgu şeklinde algıladığı küreselleşme, aslında 1970 sonlarında, yarım yüzyılı aşan bir süre sonunda, ikinci evresiyle yeniden gündeme gelmiştir. Birinci evresi 1870'lerden başlayarak I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştü.⁶

İngiliz adalarında başlayan endüstriyel devrim ideoloji yüklü serbest ticaret kuramlarının öne sürülmesiyle XIX. Yüzyıl sonlarında liberal bir uluslararası ekonomik düzen yaratmıştır. Uluslararası ticaret engellerinin bulunmadığı bu dönemde, mal ticareti önemli boyutlara ulaşmıştı. XX. Yüzyılda ise, 2 dünya savaşı, bir büyük dünya buhranı ve otarşik ekonomik politikalar izleyen Doğu Bloğunun oluşması, az gelişmiş ülkelerin izledikleri ithalatı ikame politikaları, XX. Yüzyılın ilk yarısında başlıca gelişmiş ülkelerin toplam ticaret / GSYH oranlarını, ancak önceki yüzyılın sonlarındaki oranların biraz üzerine çıkarabilmişti.⁷ Gerçekten, dünya mal ticareti, 1913 yılındaki düzeyine ancak 1970'lerde ulaşabildi. 1970 yılı başlarında küresel hasılanın % 12'si dolaylarındaki küresel ihracat, 2000 yılına doğru % 18'lere yükseldi. ABD'nin günümüzdeki toplam hasılasının % 8'i düzeyindeki ihracatı, XIX. Yüzyıldaki oranı ancak yakalayabilmişti.⁸ Bu veriler ışığında, mal ticareti açısından XIX. Yüzyıldaki küreselleşme düzeyinin, XX. Yüzyılın ikinci yarısında yeniden canlandığı söylenebilir. Bununla birlikte, aradaki önemli bir fark gözden kaçırılmamalıdır. Günümüz küresel ticaretinde, endüstriyel ürünlerin % 80'i gelişme halindeki ülkelerden gelişmiş Batı ülkelere ihraç edilmektedir. Oysa, XIX. Yüzyıl sonlarında, az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelere hammadde ihraç ederek, karşılığında mamul mallar ithal etmekteydi.

Bir başka önemli fark, günümüz küresel ticaretinde hizmetlerin artan yeri ve önemidir. Turizm, sigortacılık, mali hizmetler ve teknik yardım, önceki dönemlere göre büyük artışlar göstermiştir. Nitekim, hizmetler de hesaba

⁶ Örneğin, Yeldan, söz konusu evreleri, "Dünya Kapitalizminin İki Küreselleşme Evresi: 1870-1914 ve 1970-Sonrası" başlığı altında ele almıştır. Bkz. age, s.15.

⁷ Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

⁸ Alan Greenspan, *The Federal Reserve Board*, "Remarks by Chairman Alan Greenspan", p.1.

⁸ Ian Vásquez, "The Return to a Global Economy" www.cato.org/research/global/vas-0011.html, p.2.

katıldığında, küresel ihracat, küresel hasılanın % 23'üne tırmanmaktadır.⁹ Konuya finansal entegrasyon açısından bakıldığında, kimilerinin 1. Round saydıkları XIX. Yüzyıl küreselleşmesi, günümüz 2. Round'una göre pek sönük kalmaktadır. 1900'ler dolayında, o zamanın "gelişmiş" ülkelerinden az gelişmiş olanlara yönelen özel sermaye akımları yüz milyon dolarlarla ifade edilmekte ve sınırlı sayıda ülke arasında cereyan etmekteydi. 2000 başlarındaysa, bir düzüne ülke arasındaki sermaye akımları bile yüz milyar dolarlarla ifade edilmektedir. Benzer biçimde, 1900'lerdeki günlük döviz ticareti yalnızca milyon dolarlarla içinde dönerken, daha 1998 yılında günlük 1.5 trilyon dolar düzeyine ulaşan bu rakam, giderek yükselmektedir.¹⁰ Özetle, finansal entegrasyonda Round I dönemi için çok önemli sayılan rakamlar, günümüz ölçeklerine göre pek cüce kalmaktadır. İki Round arasındaki en belirgin fark ise, "uluslar-ötesi şirketler" in (transnational corporation) önlenemez yükselişidir.

Internet'te 5 yaşındaki çocukların "surf" yaptığı, babaannelerin tanımadıkları yabancılarla satranç oynadıkları günümüz Round II'sinin, önceki Round I'in nitel açıdan da çok ilerilerine gittiği ortadadır.

III. Küreselleşmeyi Hızlandıran Nedenler

Küreselleşmeye ivme kazandıran en önemli etken, I & T (Information and technology) alanındaki devrimsel buluşlar ve bunların uygulanmasıdır. Anılan gelişmeler, dünya çapında ulaştırma ve haberleşme hızını arttırırken, parasal maliyetlerde büyük düşmeler sağlamıştır. Bu bağlamda:¹¹

-1960-1990 arasında başlıca havayollarının mil başına taşıma maliyetleri % 60 oranında azalmıştır.

-Uluslararası telefon görüşmelerinde maliyetler, 1940-70 arasında % 80'i aşan, 1970-1990 arasında ise % 90'lara ulaşan oranlarda düşmüştür.

-1980'den beri, telekomünikasyon trafiği yılda ortalama % 20 artmaktadır.

-1987'de 50 milyonu aşan Internet kullanımı, her yıl katlanarak artmaktadır.

-ABD'de elektronik posta sayısı, ilk kez 1995'te posta ile gönderilen mesajları aşmıştır.

⁹ Ibid.

¹⁰ Friedman (2000) p.xvii-xviii.

¹¹ "Globalization-the Facts", *New International Magazine*, No. 296, Nov. 1997.

-Dünya piyasalarında TV programı ticareti, her yıl % 15' kadar artmaktadır.

Küreselleşmenin hız kazanması ve yaygınlaşması açısından en önemli siyasal olgu ise, SSCB ve Doğu bloğunun çöküşüdür. Aslında, daha '80'li yıllarda piyasa ekonomileri başarımının merkezden planlanan ekonomilerin çok üzerinde olduğu net biçimde belirginleşmişti. Yine de, Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla tırmanan çarpıcı gelişmeler, küreselleşmeyi hızlandırmada önemli bir rol oynamıştır. Hiç kuşkusuz, olaya tersinden bakarak, tüketim toplumu evresine gelmiş Batı ülkelerindeki refah düzeyini Duvar'ın yıkılmasının başlıca nedeni olarak düşünmek de mümkündür. Öte yandan, Doğu bloğunun yıkılmasıyla, dünya, merkezinde ABD'nin yer aldığı "tek süper-güçlü" bir konum kazanmıştır. ABD ekonomisinin 2000 yılının ikinci yarısına kadar, klasik konjonktür kuramları konusunda ciddi kuşkular yaratarak 9 yıla yaklaşan süreyle büyümesi de, ekonomik özgürlüklerin en yoğun biçimde yaşandığı bu ülkenin bir "mit" oluşuna geniş ölçüde katkıda bulunmuştur. Ancak, 2001 yılına ilişkin mevcut ekonomik gösterge ve beklentiler bu gelişimi bir ölçüde gölgelemiştir.

Küreselleşmenin hızlanmasında bölgesel ticaret bloklarının etkisine de değinmek gerekir. Bilindiği üzere, dünya ekonomisi AB, NAFTA, ASEAN, ALADI, MERCUSOR, APEC gibi, çoğu "serbest ticaret sahası" aşamasındaki irili ufaklı ekonomi bütünleşme örnekleriyle adeta parsellenmiş durumdadır. Bu bağlamda tartışılması gereken sorun, anılan ticaret bloklarının küreselleşmeyi destekledikleri mi, yoksa köstekledikleri mi şeklindedir. Başlangıçtaki gelişmeler ve ticaret blokları arasındaki rekabet, ikinci olasılığı güçlendirmekteydi. Gerçekten, AET'nin yol açacağı ticaret sapmasından zarara uğramamak için EFTA kurulmuş, AET'nin güçlenerek AB aşamasına gelmesi, Dünya devi ABD'yi bile Kanada ve daha sonra yoksul Meksika'yı bağrına basarak NAFTA'yı kurmaya zorlamıştır. Bu bağlamda, bir tür "ticaret bloğu milliyetçiliği" doğarak küreselleşmenin engelleneceği görüşü güçlenmişti.

Ancak, AT'nin '70'li yıllara kadar dışı kapalı bir politika izledikten sonra bir yandan EFTA orijinli yeni üyeler alırken öte yandan çok sayıda ülke ve kuruluşla ikili ya da çok-yönlü ticari ilişkiler kurması; son zamanlarda "geçiş dönemindeki ülkeler"le ikili serbest ticaret anlaşmaları bağlatılma yanısıra bunları da AB'ya katarak bir "Avrupa birleşik devletleri" oluşturmaya çalışması, bölgesel ticaret bloğu alanını sürekli genişletmiştir. AB ile NAFTA arasında dev bir serbest ticaret bölgesi kurarak Atlantik'in "iki yakasını biraraya getirme yönündeki somut gelişmeler yanısıra, ABD'nin, Küba dışındaki 34 ülke ile yine dev bir serbest ticaret sahası oluşturarak Kuzey ve Güney Amerika'yı kucaklama gayretleri küresel bütünleşmeye hız kazandırmaktadır.

Nihayet OECD'nin serbest ticaret konusundaki öncü çalışmaları ve GATT çerçevesinde gerçekleştirilen "round"lar ile bunların sonucunda doğan WTO'nun küreselleşmenin gelişimine katkıları yadsınmaz. Tüm bu gelişmeler, bölgesel ticaret bloklarının küreselleşmeye katkıda bulunduğu görüşünü güçlendirmektedir.

A. Küresel Üretim ve Mal Ticaretinde Gelişmeler

2000 yılı, ikinci yarıdaki daralma göstergelerine karşın, dünya hasılası ve ticaretindeki artış açısından, 10 yıllık bir dönemin başarımını aşmıştı. Dünya üretimindeki yüksek hızlı gelişme, hasılları zaten hızlanarak artan Kuzey Amerika ülkeleri (%5+) ve genişleyen Asya ülkeleri (%3.5) yanısıra, durgunluktan çıkan Latin Amerika (%4) ve özellikle geçiş dönemindeki ülkeler (MDAÜ) ile Rus Federasyonu'dan (%6.5) kaynaklandı. Dünya hasılasının %60'ını oluşturan Kuzey Amerika ve Batı Avrupa, 90'lı yılları geride bırakan büyüme hızları elde etti. Ne var ki, Batı Avrupa'nın %2'nin biraz üzerindeki hızı, Afrika'nın bile altındaydı. Petrol fiyatlarının 2000 yılında %60 yükselmesi ve petrol ihracatçısı Afrika ülkelerinin varlığına karşın ulaşılabilen %3'ün biraz üzerindeki büyüme hızı, Afrika kıtasının yoksulluktan kurtarılamadığını ortaya koydu. Bu bağlamda, Afrika'nın küreselleşme olgusunun en fazla dışında kalan kıta oluşu da üzerinde düşünmeye değer. Yine de bölgelere göre büyüme hızlarındaki farklılıkların eskisine göre azalmış oluşu, daha güçlü bir dünya ekonomisinin tüm taraflar için yararlı olacağı görüşünü doğrular bir görünümdeydi. Hasıla, ticaret ve yatırımlardaki hızlı gelişmenin motoru ise enformasyon ve iletişim sektörleriydi.¹² 2000 yılının kanımca en ümit verici ekonomik göstergesiye, IMF bulgularına göre, ulusal tüketici fiyatları dünya ortalamasının, petrol fiyatlarındaki yükselişe karşın, 30 yılı aşan bir süredeki %4'lük en düşük hıza inmesiydi.

Hasıladaki hızlı büyüme, ticarete de yansyarak, 2000 yılı dünya ticaretini hacim açısından son 50 yılın en yüksek artış oranı olan %12'ye ulaştırdı. MEDAÜ ve Asya'nın gerçekleştirdiği yüksek oranlar, iki-rakamlı artış hızlarını sürdüren ABD ve Latin Amerika ülkelerini bile geride bırakmıştı. Kuzey ve Güney Amerika dünya ortalamasını biraz aşan hızlarda seyrederken, Batı Avrupa %10'la ortalamanın altında kaldı.

Değer açısından 1990-2000 döneminde hem ihracat hem de ithalatta ortalama %6'lık bir büyüme gösteren dünya ticareti, salt 2000 yılında baş döndürücü bir hızla %12'lik rekor bir artışa ulaştı. Böylece, dünya ihracatı 6.180 milyar, ithalatı ise 6.485 milyar dolara ulaştı.

¹² WTO Annual Report 2001, p.10., Chart II.3.

İhracat artış hızında %51.4'le başı çeken Orta Doğu'yu Afrika (% 27), "geçiş dönemindeki ekonomiler" (% 26.2) ve Latin Amerika ülkeleri (%20.8) izlemiştir. Buna karşılık Kuzey Amerika % 13.4; Batı Avrupa ise yalnızca % 2.4'lük bir artış sağlamıştır. Ancak, bu rakamları yorumlarken en azından şu noktaların gözden kaçırılmaması gerekir:

i. İlk iki sırayı alan Orta Doğu ve Afrika'nın yüksek artış oranlarında belirleyici etken, petrol fiyatlarının % 60 yükselmesidir. Nitekim, Tablo 1'de görüleceği gibi, Afrika ortalamasının % 27.0 oluşuna karşın, petrol ihracatçısı 5 ülke için bu oran % 62.1'dir.

ii. Batı Avrupa grubunun % 2.4 'lük düşük artış hızının önemli bir nedeni, euro'nun dolara karşı yüksek oranda değer kaybetmiş oluşudur. Oysa, yukarıda belirtildiği gibi, hacim açısından artış % 10'a yakındı.

Tablo 1. DÜNYA TİCARETİNDE GELİŞMELER (1990-2000)
(milyar \$)

	Değer	İhracat				Değer	İthalat			
		Yıllık % değişim					Yıllık % değişim			
		1990	2000	1998	1999		2000	1999	2000	1998
Dünya	6180	6.0	-1.5	4.0	12.5	6485	6.0	-1.0	4.5	12.5
Kuzey Amerika	1060	7.3	-0.7	4.2	13.4	1508	8.9	4.6	11.2	17.8
Latin Amerika	360	9.4	1.3	6.4	20.8	389	11.9	5.0	-3.2	16.0
Meksika	166	15.1	6.4	16.1	22.0	183	15.0	14.0	13.5	22.9
Diğer Latin Amerika	194	6.2	6.1	-0.5	19.7	206	9.0	0.1	-13.3	10.5
Batı Avrupa	2427	4.0	3.5	0.3	2.4	2550	4.1	5.6	1.6	4.4
AB (15)	2239	4.0	4.0	0.1	1.9	2347	4.2	6.0	2.2	4.0
AB dışı ticaret dışında	855	4.9	0.3	-1.8	7.6	959	5.2	4.8	3.6	12.8
Geçiş Ekonomik	271	7.4	-4.0	0.2	26.2	241	5.3	-2.1	-11.8	13.9
Merkezi ve Orta Avrupa	116	7.7	9.3	1.1	14.1	147	10.4	10.8	1.1	13.0
Rus Fed	105		15.2	1.1	39.0	44		-21.2	31.7	11.6
Afrika	146	3.4	-16.2	10.2	27.0	136	3.9	0.9	-2.4	5.4
Güney Afrika	30	3.2	9.0	1.3	12.3	30	5.1	9.4	-8.7	11.2
Başlıca Akaryakıt İhracatçıları'	59	3.8	-32.0	29.5	62.1	36	4.1	1.5	0.4	22.9
Orta Doğu	266	7.1	21.3	25.7	51.4	176	5.9	0.2	2.2	14.3
Asya	1649	8.4	-6.1	7.5	18.4	1482	7.7	-17.8	10.3	23.5
Japonya	479	5.2	7.8	8.1	14.3	380	4.9	-17.2	11.0	21.9
Çin	249	14.9	0.4	6.3	27.7	225	15.5	1.3	18.2	35.8
Asya(5) ^b	442	11.3	3.5	10.2	18.5	373	8.3	30.9	15.1	27.9

KAYNAK WTO (2001) p. 12, Table II.2

(a) Angola, Cezayir, Kongo Cumhuriyeti, Gabon, Libya, Nijerya

(b) Endonezya, Kore Cumhuriyeti, Malezya, Filipinler ve Tayland

Dünya ortalaması, ihracat gibi % 12.5 olan 2000 yılı ithalat artışında önde gelen bölgeler, Asya (% 23.5), Kuzey Amerika (% 17.8), "Geçiş dönemindeki ülkeler" (% 13.9) ve Latin Amerika (% 16.0) şeklinde sıralanmaktadır. Batı

Avrupa % 4.4 ile, % 5.4'lük Afrika'nın bile gerisinde görünüyorsa da, bunun yine euro/dolar paritesindeki düşmeden kaynaklandığı açıktır.¹³

Sonuç olarak, dışa açılma açısından geçiş dönemindeki ülkeler, Asya ülkeleri -özellikle Çin- ve Latin ülkelerinin başı çektiği söylenebilir. AB ülkeleri hem ihracat hem ithalatta dünya ticaretinin % 36.2'sini oluşturmaktadır. Ne var ki, 15 üye arasındaki iç ticaret sayılan kısım çıkarıldığında, bu pay ihracatta %13.8 ithalatta ise % 14.8'e düşmektedir. Bu durum, AB gümrük birliğinin doğurduğu ticaret sapsması nedeniyle, giderek kendi kendine yeterli bir ekonomik blok haline dönüştüğünü gösteriyor. Dolayısıyla, Birliğin dışa açılma derecesinde bundan sonraki artışlar, daha çok, AB'nin yüksek tarımsal korumacılık derecesini düşürmeye yansımaya bağlıdır. Afrika, petrol ihraç eden ülkelerinin geçici yüksek kazançları bir yana, toplam ithalattaki % 4.4'lik payıyla küresel ticarete açılmanın en gerisinde kalmıştır-bkz. Tablo 1.

2001 yılına ilişkin tahminler, dünya ekonomisinin yüksek büyüme kulvarından çıktığı yolunda. 2000 yılında en düşük büyümeyi yaşamış Afrika dışındaki tüm bölgelerde, büyüme oranlarında ciddi düşmeler bekleniyor. Merkezinde IT sektöründeki daralmanın yer aldığı bu düşme, "yeni ekonomi"nin sürdürülebilir oluşu konusunda ciddi kuşklar doğurmaktadır. Küresel üretimdeki düşmenin küresel ticarete yansımaları kaçınılmazdır. Zira, ithalat gelir düzeyinin bir fonksiyonudur. Bir ülkenin ithalat düzeyindeki azalmayla, bir başka ülkenin ihracatını azaltır.

B. Hizmetler Ticaretinde Gelişmeler

Bilindiği gibi, ticari hizmetlerin rekabete açılması, küreselleşme sürecinde önemi en fazla artan unsurlar arasındadır. GATS "The General Agreement on Trade. in Services" (Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması) Uruguay Round Nihai Senedinde düzenlenen başlıca anlaşmalardan biridir. Büyük bir potansiyele sahip olan konu, AB ile Türkiye arasında hizmetlerin serbest dolaşımını görüşmeleri nedeniyle, bizim açımızdan da günceldir.

Ticari hizmetlerin dünya çapında serbest dolaşımını yönünden 2000 yılı başarılı sonuçlar vermiştir. Tablo 2'den izlenebileceği gibi, 2000 yılında % 5'lik bir sıçrama gösteren ticari hizmetler, 1990-2000 arasındaki % 6'lık mal ihracı oranını yakalamıştır. Bu durum, mal ihracatında 1999 öncesi yıllardaki eksi büyümeye karşın hizmetlerin % 1'ler dolayında kalmakla birlikte, sürekli olarak pozitif değerler almasından kaynaklanmıştır. Örneğin, 1998'de ihracatın % 1.5 azalmasına karşılık, hizmetler % 1'lik artışını sürdürmüştür.

¹³ Düşük dolar kurunun şişirdiği 54 milyar dolarlık ithalattıyla 24. sıraya tırmanan Türkiye'nin dünya ithalatındaki payı yine de % 0.8 kadardır. İhracatta ilk 30 ülke arasına girememiştir. Bkz. WTO(2001) p. 14, Table II.3.

**Tablo 2. DÜNYA İHRACATI ve TİCARİ HİZMETLER 1990-2000
(MİLYAR \$ VE %)**

	<u>DEĞER</u>	<u>YILLIK % DEĞİŞME</u>		
	2000	1990-2000	1999	2000
MALLAR	6180	6.0	4.0	12.5
TİCARİ HİZMETLER	1415	6.0	1.4	5.0

Kaynak, WTO 2000 Annual Report, p.9, Table II.1

Tablo 3'te görüleceği gibi, Batı Avrupa dışındaki çoğu bölge 1999 ve 2000 yılları hizmet ticaretinde iki-rakamlı artışlar gerçekleştirmiştir. Batı Avrupa'nın eksi büyüme hızları euro'nun değer kaybetmesi nedeniyledir. Oysa, euro cinsinden hesaplandığında, ticari hizmetler ihraç ve ithal artış hızları, sırasıyla % 13.5 ve % 14.5 dolaylarına yükselmektedir. Ne var ki, Batı Avrupa'nın dünya hizmet ihracatındaki % 44'lük payı, ortalama artışın gerçek hızını gölgelemiştir.

Hizmet sektörü küreselleşmede mal ticaretinden çok daha yüksek bir gelişme potansiyeline sahiptir. Taşımacılık, turizm, inşaat, haberleşme, özellikle finansal hizmetler, bilgisayar hizmetleri ve lisans bedelleri bu konuda önde gelen alanlardır.

Tablo 3. Bölgelere Göre Dünya Ticari Hizmetler Değerindeki Gelişme 1999 – 2000

	Değer	İhracat				Değer	İthalat			
		Yıllık % Değişme					Yıllık % Değişme			
	2000	1990-2000	1998	1999	2000	2000	1999-2000	1998	1999	2000
Dünya	1415	6	1	1	5	1400	6	2	2	5
Kuzey Amerika	311	7	2	5	10	241	7	8	4	13
ABD	274	8	2	4	10	199	7	10	4	14
Latin Amerika	60	7	7	0	12	72	8	4	-5	13
Meksika	13	6	6	-3	15	16	5	7	10	18
Diğer Latin Amerika	47	8	7	1	11	56	8	4	-9	12
Batı Avrupa	629	4	7	0	-2	601	4	9	1	-1
AB (15)	560	4	7	1	-3	556	5	9	1	-1
Geç Don Ekon	48	9	1	-14	7	49	7	-2	-9	12
Afrika	30	5	-1	10		38	4	0	-3	
Ortadoğu	33	7	4	9		43	3	-12	5	
Asya	304	9	-13	4	13	359	7	-11	5	7
Japonya	68	5	-9	-2	13	115	3	-9	3	1
Çin	30	18	-3	-1	25	35	24	-5	16	14
Hong Kong, Çin	43	9	-6	4	14	24	8	1	-1	3
Asya (5) ^a	66	10	-22	0	7	85	11	-25	4	15

Kaynak WTO (2001), p 15, Table II 4

(a) Kore Cumhuriyeti, Malezya, Filipinler ve Tayland

Çoğu bölgenin iki-rakamlı ihracat ve ithalat artışlarının birbirlerine yakınlığı, küresel hizmet ticareti artışının hemen tüm kesimlere yayıldığını göstermektedir. Ancak, ülke bazına inildiğinde farklılaşma artmaktadır. Çin, ihracattaki % 25, ithalattaki % 14'lük artışlarla en yakın rakiplerinin bile 2 katına yaklaşmıştır.

Son yıllara ilişkin sayısal gelişmeleri burada noktalararak, küreselleşmenin üretim ve ticarete yarattığı şu önemli değişmelere bir göz atalım:

i. Özellikle gelişme halindeki ülkelerin kapitalistleşmemiş sektöründe, hangi mal ya da hizmetlerin üretileceği geleneksel biçimde süregelmiştir. Buna göre, önce üretim yapılır; daha sonra sürüm yeri aranır. Oysa, günümüzde bu

model tümüyle tersine çevrilmeye başlamıştır. Önce küçülen dünya piyasasında hangi alıcılara neler satılabileceği belirlenip, nelerin üretileceği bu tespitler ışığında kararlaştırılacaktır. Türkiye’de taban fiyatları kapsamındaki çoğu mal, bu konuda aydınlatıcı örneklerdir.*

ii. İnternet, üretim kararından önce gerekli piyasa araştırması yapılması ve sürüm yeri bulunmasında büyük kolaylıklar sağlamaktadır. “Şifre çözücüler”in tehdidine, elektronik para konusunda yeterli gelişme sağlanamamış oluşuna karşın e-ticaret hacmi artmaktadır. Gelişme potansiyeli, tüketicilere satıştan çok “firmadan firmaya” (b2b=business to business) ticarete yatmaktadır. Güvenlik başta olmak üzere, vergi ve diğer sorunlar çözüldüğünde, bir bilgisayar ekranı, tüm dünya piyasasına açılmış bir pencere konumuna gelecektir.

iii. Küreselleşme sürecine ayak uydurabilmek, bazı geleneksel etik değerlerle vedalaşmayı zorunlu kılmaktadır. Ticaretteki yeni slogan şudur: Dost ya da düşman yoktur. Rakip vardır.

C. Yabancı Doğrudan Yatırımlar

Günümüz tüketim toplumu, tüketicileri son derece seçici yapmıştır. Aynı marka otomobil ya da çocuk bezinin kısa aralıklarla daha kaliteli ya da reklâmlarla öyle olduğu izlenimi yaratılmak istenilen yeni modelleri piyasaya çıkarılmaktadır. Bu gerçek, seri üretim yoluyla ölçek ekonomilerinden yararlanma fırsatını daraltmıştır. Çeşitlilik yanısıra talep miktar ve bileşimindeki değişmelere karşın kâr etme güdüsü, şirketleri, “esnek üretim sistemleri” denilen yöntemlere geç^{me}ye zorlamıştır. Bilgisayar ve robot destekli bu yöntemler, mamullerin çeşitli aksamını eş-zamanlı biçimde üretebilmektedir. Böylece, firmalar belirli fiyat ve kalitedeki ürünleri talep eden tüketicilerin isterlerine uyarlanarak, değişen piyasa koşullarına hızla cevap verilebilmektedir. Esnek üretim sistemlerine geçilebilmesi büyük sermayeleri gerektirir. Şirket birleşme ve devralmalarındaki önemli nedenlerden biri de budur.

Hızla gelişen dev şirketler, kuruldukları ülkelerin çıkarlarından çok küresel düzeyde kâr ençoklamasına yöneldiklerinden, rakipleriyle dünya çapında yarışa

* Özellikle destekleme alımlarının sağladığı garanti, önce surum yeri arama gereğini onyıllardır ortadan kaldırmıştır. Sonuç, bir yandan ilgili kamu kuruluşlarının ellerindeki stoklar artarken, öte yandan girdi israfı ve enflasyoncu etkilere maruz kalmıştır. Bu açıdan gelir desteği daha uygun bir çözümdür. Ancak, geçişin birdenbire oluşu, ciddi sorunlar yaratmıştır. AB, aynı uygulamayı taban fiyatlarını 5 yıllık bir dönemde kademeli biçimde rekabetçi fiyata indirerek yürütmüştü. Ayrıca, tarımsal girdilerin hızla başka üretim türlerine yönetilmesi de geleneksel üreticileri güç durumda bırakmaktadır.

girişmişler, bu doğrultuda yatırım ve üretimlerini farklı ülkelere taşımışlardır. Kuzey Amerikan, Japon ve Avrupa şirketleri, bu yarışta başı çekmektedir.

Doğrudan yatırım ve portföy yatırımlarının ülkelerarası trafiğindeki artış, mal ve hizmet akımları yanısıra küreselleşmenin en önemli unsurlarındandır. Bu bağlamda, 2000 yılı “yabancı doğrudan yatırımları” (YDY) önceki yıla göre % 18 oranında artarak 1,3 trilyon dolar dolayındaki rekor düzeye ulaşmıştır. Daha 1990 yılında yalnızca 202 milyar dolar düzeyindeki bu rakam, özellikle son 3 yıldaki hızlı artışla, 1990-2000 arasında 6.3 katına çıkmıştır.-bkz. Tablo 4.

Tablo 4. ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YDY (1990-2000)

(milyar \$)

Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Gelişmiş ülkeler	164	109	105	133	145	203	220	271	483	830	1005
Gelişen ülkeler	37	44	59	82	106	113	152	187	188	222	240
MDAÜ	1	3	4	7	6	14	13	19	21	23	25
Dünya	202	156	169	222	257	331	385	478	693	1075	1271

Kaynak: UNCTAD, FDI database

YDY'lerin Kuzey-Güney arasındaki dağılımına baktığımızda, gelişmiş ülkelerin % 80'e yaklaşan kısmını çektikleri görülmektedir. Ancak, bu payın büyük bölümünün sınır-ötesi birleşme ve devralma'lardan (B&D) oluştuğu gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin, Alman Mannesmann'ın İngiliz AirTouch tarafından devralınması, tek başına 180 milyar dolarlık bir transferi temsil etmektedir. Bu nedenle Almanya'ya YDY girişleri, ABD'ye yönelik girişlere yaklaşmıştır. Yine de 300 milyar doları aşan değerde firmasının yabancı ülkelere satıldığı ABD, B&D'ler konusunda hedef ülke konumundadır.¹⁶

¹⁵ Ibid, s.72.

¹⁶ “World FDI Flows Exceed US\$ 1.1 Trillion in 2000”, UNCTAD Press Release, 7 December 2000, p1.P&D'ler portföy devralmalarını da içermekteyse de, bunlar YDY'lara dahil edilmemektedir.

Tablo 5. ÜLKE GRUPLARINA GÖRE YDY (1990-2000)

(milyon \$)

Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Gelişmiş ülkeler	81.3	70.1	62.6	59.8	56.5	61.5	57.1	56.8	69.8	77.2	79.1
Gelişen ülkeler	18.4	25.3	34.8	37.2	41.1	34.2	39.6	39.2	27.2	20.7	18.9
MDAÜ	0.3	1.6	2.6	3.0	2.3	4.3	3.3	4.0	3.0	2.2	2.0

Kaynak UNCTAD, FDI database

Batı'nın doymuş pazarlarında yatırım alanı bulmakta zorlanan sermayenin, hızla daha yüksek-geririli "gelişen ülke pazarları"na (emerging markets) yöneldiği yolundaki görüş, sayısal verilerle pek de doğrulanmamaktadır. Gerçekten, gelişen ülkelerin payı, 1990'dan bu yana mutlak rakam olarak yükselmekle birlikte, oransal açıdan bakıldığında, 1992-97 döneminde ortalama % 37.6 iken, izleyen 3 yılda hızla düşerek, 2000'de % 18.9'a kadar inmiştir-bkz. Tablo 5. Bu düşmede, gelişmiş ülkeler arasındaki B&D'ların hızlanmasının büyük rol oynadığı açıktır. Gelişmiş ülkelerde son yıllarda yaşanan ekonomik daralma da aynı yönde etkili olmuştur.

Gelişen ülkeler grubunda,¹⁷ YDY girişi açısından, Çin ve Brezilya önde gelmektedir. 15 milyar dolarlık en büyük düşme ise Arjantin'de yaşanmış, diğer Latin Amerika ülkeleri ile Karayipler'in payları da azalmıştır. WTO'ya girmek üzere olan Çin'e yapılması onaylanan yatırımlar yükselmektedir. Batı Asya'da İran ve Ürdün rekor düzeylerde YDY girişi elde etmişlerdir.

Afrika ülkeleri -Güney Afrika dahil- 2000 yılı YDY girişlerini 10 milyar dolar düzeylerine çıkarabilmişlerdir. Ancak, toplam YDY'lerin % 1'inin bile altına inen bu pay, yabancı yatırımlara uygun bir iklim yaratma çabalarına karşın, düşük düzeyini sürdürmektedir. Yine de, bu düşük pay, kıtadaki brüt sabit sermaye yatırımlarının %7 ila % 10'u arasında değişen bölümünü oluşturmaya başlamıştır.¹⁸ Tüm bunlara karşın, Afrika küreselleşme sürecine ucundan da olsa katılabilmiş sayılmaz. MDAÜ grubunun yıldızı parlamaktadır. Söz konusu ülkelerdeki siyasal kararlılığın artması, ülke riskinin düşmesi ve görece nitelikli işgücünün varlığı, özellikle Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Rus Federasyonu'na yönelen YDY akımlarını güçlendirmektedir. Giderek Avrupa'nın rekabetçi bir üretim alanı konumuna gelmesi beklenen bu

¹⁷ Bu grup, İsrail ve Japonya dışında- Orta Doğu ve Asya -Avustralya ve Yeni Zelanda dışında- Pasifik -Güney Afrika dışında- Afrika, Latin Amerika ile Karayipler ile gelişen Avrupa'yı kapsamaktadır.

¹⁸ "FDI Flows to Africa Decline", UNCTAD Press Release, 13 July 2001

ülkelerde, Avrupa şirketleri genişleme eğilimi göstermektedir. Bu gruptaki çoğu ülkenin AB'ye girmesinin kesinleşmesi de çekiciliği arttıran etkenler arasındadır. Ne var ki, bazı MDAÜ ülkelerinin yabancı yatırımcılara cömertçe verdikleri vergi teşvikleri, AB'ye katılma görüşmelerinde halen ciddi bir sorun yaratmaktadır. Zira, kimi durumlarda 10 yıl gibi uzun vadeler için tanınan bu kolaylıkların, AB'ye girerken kapıda bırakılması gerekiyor. Tüm bu olumlu etkenlere karşın, MDAÜ'ye giren YDY miktarı 30 milyar dolar olarak öngörülmüşse de, Tablo 4'ten izlenebileceği üzere, gerçekleşen rakam 25 milyar dolar düzeylerinde kalmıştır. Bununla birlikte, 1990 rakamının yalnızca 1 milyar dolar olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

YDY'nın ön plandaki aktörleri "ulus-ötesi şirketler" (transnational corporations) ya da eskiden yaygın biçimde kullanılan isimleriyle "çok-uluslu şirketler" (ÇUŞ) (multinational corporations) dir. Kısaca, "1'den" çok ülkede üretim yapan şirketler şeklinde tanımlanan bu aktörlerin küreselleşme sürecindeki rolleri hayli çarpıcıdır.

D. Çok-Uluslu ya da Ulus-ötesi Şirketler

Yabancı doğrudan yatırımların başlıca aracı, çok-uluslu ya da ulus-ötesi şirketlerdir-UÖŞ. Uluslararası ticaret ve yatırımların artması, ulusal piyasaları birbirine daha bağımlı hale getirerek rekabetçi baskıları keskinleştirmiş; şirket birleşme ve devralmalarını hızlandırmıştır. Orijin ülkeleri farklı bu tür birleşmeler, şirketlerin ulusallıktan uluslararası bir niteliğe dönüşmeleri sonucunu vermiştir. Kendi terminolojisini de beraberinde getiren küreselleşme, çok-uluslu-şirketleri aşan UÖŞ terimini öne çıkarmıştır. Kanımca, ikisi arasındaki en belirgin ayırım, bu sonuncuların farklı ve milliyeti olmayan bir nitelik kazanmış oluşlarıdır.¹⁹

Söz konusu şirketlerin ekonomik gücü hakkındaki önemli bulgular şöyle özetlenebilir:²⁰

i. En büyük 500 şirket, dünya ticaretinin 2/3'ünü yürütmektedir. Kontrol ettikleri bu miktarın % 40'ı aynı şirketlerin farklı yerlerdeki kuruluşları arasında yapılıyor.²¹

¹⁹ Aradaki farklara ilişkin daha ayrıntılı ama çok net olmayan farklar için bkz. Hakan Çetintaş, "Küresel Rekabet ve İşbirliği", *İşveren*, C. xxxix No 10, Temmuz 2001, s 19-20.

²⁰ Sarah Andersen-John Cavanagh, "Top 200 The Rise of Corporate Global Power" p 1-2. <www.ips-dc.org/reports/top200text.htm>

²¹ "Globalization-the facts" *New International Magazine*, No.246, Nov. 1997, p.1

ii. Ülkelerin GSYH'ları ile şirketlerin yıllık satışları açısından yapılan karşılaştırma, 100 büyük ekonomiden 51'inin şirket, kalan 49'unun ülke olduğunu gösteriyor.

iii. En büyük 200 şirketin satışları toplamındaki artış, dünya üretimindeki artış hızını aşmaktadır. 1983-1999 arasında toplam satışlar dünya üretiminin % 25'inden % 27.5'ine yükselmiştir. Buna karşılık, anılan şirketler dünya işgücünün yalnızca % 0.78'ini istihdam etmişlerdir.

iv. En büyük 200 şirketin yıllık satışları toplamı, en büyük 10 ülke dışında kalanların toplam hasılasını aşmaktadır. (Bu bağlamda, dünyanın 27. en büyük ülkesi konumundaki Türkiye'nin kriz sonrasında 170 milyar dolar düzeylerine düştüğü hesaplanan GSMH değeri, ABD'nin ilk 5 şirketinin yıllık satış tutarlarının -Exxon Mobil 210, Wal-Mart Stores 193, General Motors 184, Ford Motors 180 milyar dolar- altında kalmaktadır.²²

v. Yine 200 en büyük şirketin yıllık satış toplamları, dünya nüfusunun % 24'ünü oluşturan ciddi yoksulluk içindeki 1.2 milyar kişinin yıllık gelirleri toplamının 18 katıdır.

UÖŞ konusundaki son gelişim, bu şirketlerin dünya çapındaki akıcılığını arttırmak üzere görüşmeleri OECD çerçevesinde hazırlanmış olan "Çok-taraflı Yatırım Anlaşması" (Multilateral Agreement on Investment) üzerinde odaklaşmıştı. MAI kısaltmasıyla bilinen bu anlaşma taslağı, ⁴

-ülke ekonomilerinin tüm sektörlerini yabancı şirketlere açmaları ve

-ülke ve yerel yönetimlerinin yabancı yatırımcılara yerel şirketlerle aynı hakları vermelerini amaçlamaktaydı. Özellikle 3. dünya ülkelerinden gelen yoğun tepkiler karşısında, taslak şimdilik rafa kaldırıldı.

E. Özelleştirme

Piyasanın yönlendirdiği ekonomi ya da kamu mülkiyeti ve denetimini azaltarak özel mülkiyet ve denetimi artırma yönündeki herhangi bir hareket, özelleştirme sayılır. Özelleştirme, '80'li yıllarda dünya ekonomisinde, piyasa güçlerine daha fazla güvenme ve kaynak dağılımında devlete daha az bağlı kalma yönünde gelişen görüşler nedeniyle önem kazanmıştır. Özellikle enerji ve telekomünikasyon sektörlerindeki özelleştirmeler, bu konuda başı çekmiştir.

²² America's Largest Corporations, <www.Fortune.com>

Özelleştirme, XX. Yüzyılın başlarında egemen olan devletleştirme akımlarından 180 derecelik bir dönüşü temsil eder. Devletleştirme çabaları, I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra güçlenen komünist ülkeler arasında başlamıştı. Bazı yerlerde, SSCB örneğindeki gibi, devletleştirme, kimi yerlerde yabancı mülkiyetteki teşebbüslerin, kimi zaman zorallım yoluyla millileştirilmesiyle gerçekleştirilmişti. Devletleştirme, 1929-30 Dünya Buhranının da etkisiyle, Batı ülkelerinin devletin ekonomik alanda güçlü olması düşüncesinin yaygınlaşması sonucu, Batı dünyasında da güçlenmiştir. Savaşlarda yıkılmış Avrupa'nın hükümetleri, yoğun işsizliğe karşı, büyük kamu teşebbüslerinin kurulmasına öncülük etmişlerdir.

Ne var ki, 1970 sonlarından başlayarak, devletleştirilmiş endüstrilerin çekiciliği azalmaya başlamıştır. Özellikle Batı Avrupa'da, liberal partiler kadar, muhafazakar partiler de kamu teşebbüslerini kadroları şişmiş, hantal ve etkinlikten uzak görmeye başlamışlardır.

Küresel düzeyde özelleştirme çabalarının altında yatan önemli bir neden, SSCB'nin çökmesiyle özgür girişimin ulusların zenginliğini, devletleştirilmiş endüstriler ve planlı ekonomiden daha fazla arttıracakı yönündeki görüşlerin ön plana çıkmasıdır. Sonuçta, karma-ekonomi modelini benimsemiş ülkeler yanısıra önceki sosyalist ekonomiler de özelleştirme kervanına katılmıştır.²³ Özelleştirme girişimlerini hızlandıran bir diğer etkense küreselleşmenin yaygınlaşmasıdır. Uluslararası ticaret ve yatırımların hızlanması, dış ticarete rekabet gücünü ön plana çıkarmıştır. Aşağıda değinileceği üzere, özelleştirmeyle güdülen amaçlardan biri de rekabetin artırılmasıdır. Buna karşılık, özelleştirmenin küreselleşmenin temel taşlarından birini oluşturduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bir anlamda, bu iki olgu birbirini beslemektedir. Çoğu ülkenin borçları büyük boyutlara ulaştığından, yatırımlar için uygun koşullarda kaynak arayışı içine girmişlerdir. Bu bağlamda, özelleştirme, yatırım sermayesi sağlamada en etkin yöntem olarak görünmüştür.

Hiç kuşkusuz, özelleştirmeden daha farklı ve önemli beklentiler de söz konusudur. Bunların başlıcaları şöyle sıralanabilir:

- ekonomide devletin rolünü azaltma,

- hükümetlerin popülist politikalar ve nepotizm yoluyla kamu işletmelerinin zarar ederek kamu borçlanma gereğini yükseltmemeleri,

- politikacılar ve üst düzey bürokratların yolsuzluklara karışmalarını engelleme

²³ <<http://www.eia.doe.gov/emeu/pgem/ch1.html>>

- mulkiyetin tabana yayılması,
- etkinliğin artırılması,
- onceki kamu girişimlerine rekabetçiliğin kazandırılması,
- firmaların piyasa dışı disiplinine ayak uydurma zorunda bırakılması

Ozelleştirmeye İngiltere ve Şili gibi birbirinden çok farklı yapıdaki ülkeler öncülük etmiş, bunları Peru ve Polonya izlemiştir 1988-1993 yılları arasında, 95'ı aşkın ülkede kamu mulkiyetindeki 2700 teşebbüs özelleştirilerek 270 milyar dolar dolayında hasılat elde edilmiştir Batı Avrupa'da özelleştirmeye öncülük eden ülke İngiltere olmuştur

F. Teknolojik Gelişme

Küreselleşmeyi hızlandıran önemli etkenlerden biri hızlı teknolojik gelişme ve küresel yaygınlaşmasıdır Ulaştırma ve haberleşme teknolojisindeki gelişmeler, mal ve hizmetlerin ulaşım maliyetlerini düşürerek ticareti hızlandırmıştır²⁴ Örneğin, 1930 yılında New York ve Londra arasında 3 dakikalık bir görüşmenin maliyeti 300 dolardı²⁵ Haberleşmede sağlanan ucuzluk ve hız, yararlı ekonomik bilgilerin yayılma hızını etkilemiştir Nitekim,1866'da yerleştirilen Transatlantik kablosu, Londra ve New York borsalarındaki gelişmelerin karşılıklı öğrenilmesi fırsatını yaratma dışında, sermayenin beklenen getirisinin yüksek olduğu yerlere akmasını hızlandırmıştır Telekomunikasyondaki gelişmelerin önemli bir yararı da, tüketicilerin yeni ürünleri tanımasını sağlayarak beğeni düzeylerini etkilemesi sonucunda, dünya mal ve hizmet piyasalarının bütünleşmesine katkıda bulunması olmuştur

Belki daha da önemlisi, haberleşme ve ulaşım maliyetlerindeki düşmenin, bizzat teknolojik gelişmenin daha geniş piyasalara ve çok daha yüksek hızlarla yayılmasını sağlamış oluşudur ABD ekonomisinden bazı örnekler, yeni bir teknoloji ürününün ilk tanıtımından sonra yaygın kullanıma geçilebilme süresinin giderek kısaldığını açıkça göstermektedir Otomobilin halkın % 15'ine ulaşabilmesi için 55 yıl geçmiştir Aynı süreler TV için 26, cellular telefon için 13, İnternet içinse yalnızca 7 yıldır²⁶

²⁴ Michael Mussa, "Factors Driving Global Economic Integration", IMF, Speeches, 25 August 2000, p 2

²⁵ Friedman (2000) p xviii

²⁶ Niskanen, William A, "Challenges to Capitalism in the 21st Century", Cato Speeches & Transcripts, Tokyo, 6 April 1998, p 1

Dünyada 1 numaralı teknolojiyi temsil eden ABD’de ARGE alanında çalışanların sayısı, 1970’li yıllardan buyana iki katına çıkmıştır. Bu ülkede günümüze değin verilen toplam patentlerin yarısı, son 40 yılın ürünüdür. Her yıl piyasaya çıkan yeni ürünlerin sayısı, 1980’den bu yana 3 katına yükselmiştir.

G. Kuralsızlaştırma (deregulation)

Kuralsızlaştırma, bir piyasadaki devlet düzenlemelerinin tümünün kaldırılmasıyla, o piyasanın serbest bir piyasa haline getirilmesidir. Böyle bir piyasa, artık, Adam Smith’in “görünmez eli” ile yönetilecektir. Yine de tümüyle kuralsızlaştırılmış piyasaların varlığından söz etmek güçtür. Çünkü, tüketicilerin ve rekabetin korunması açısından, devletin piyasayı düzenleyici işlevinin belirli ölçülerde sürmesi kaçınılmaz görünmektedir. Böylece, tüketicinin korunması, eski sistemdeki gibi sağlanacak; firmalar, rekabetin korunmasına ilişkin mevzuatla bağlı kalacaklardır.

Yukarıdaki tanımla, kuralsızlaştırma, özelleştirmeyi çağrıştırabilir. Özelleştirme, kuralsızlaştırmayı içermektedir. Ancak, özelleştirmenin belirgin özelliği, çoğu ülkede enerji ve telekom alanında yapıldığı gibi, mülkiyetin özel sektöre geçmesidir. Oysa, kuralsızlaştırma, mülkiyet devri olmaksızın da geniş bir uygulama alanına sahiptir. Örneğin, Özal dönemindeki gibi, Türk parasını korumaya ilişkin hantal mevzuatın sadeleştirilmesi ve döviz kontrolü dahil çeşitli sınırlamaların kaldırılması; ihracata ilişkin formalitelerin enaza indirgenerek, ekonominin gerektirdiği dinamizmin yakalanmaya çalışılması, bu konuda verilebilecek tipik örneklerdir. Döviz kontrollerinin dünya çapında kaldırılması, bizden çok eskilere gider. Bu önemli dönüşüm, sermaye piyasalarının bütünleşmesi sürecini hızlandırmıştır. Dış ticaret üzerindeki engellerin GATT ve WTO çerçevesinde azaltılması da aynı şekilde küreselleşmeyi hızlandıran bir kuralsızlaştırma sürecidir ve özelleştirmeyle ilgili değildir.

Kuralsızlaştırma, piyasanın rekabet derecesini yükseltme yoluyla fiyatlarda bir düşme yaratacaktır. Firmalar rekabetçi bir ortamda yaşayabilmek için, teknolojik etkinlik düzeylerini artırmak üzere yoğun ARGE çabalarına girişeceklerdir. Rekabet, firmaların yeni hizmetler ya da ürünler sunmaları şeklinde de ortaya çıkabilir. Ayrıca, rekabetin varlığı, fiyatlarda büyük oranlı değişimler ortaya çıkmasını da engeller. Maliyet düşmeleri, ülkemiz KİT’lerinde gözlemlendiği üzere, özel sektöre geçişte, marjinal verimi düşük, hatta sıfır olan işçilerin işten çıkarılmasından da kaynaklanabilir. Rekabet, yerel firmaların birleşmesiyle daha büyük şirketlerin oluşması şeklini de alabilir. ABD enerji sektöründeki uygulamada, elektrik ve doğal gaz üretim ve dağıtımında faaliyet gösterenler arasındaki ayırım donuklaşmış; yeni ulusal ve yabancı oyuncular, bu piyasada görünmeye başlamıştır.

Kuralsızlaştırmanın yarattığı tüketici tasarrufları önemli boyutlara ulaşabilir. Örneğin, ABD’de elektrik üretim ve dağıtımında gerçekleştirilen kuralsızlaştırma, 9 yılda, kilovat-saat başına % 20’lik bir tüketici tasarrufu sağlamıştır.²⁷ Böylece, tüketiciler, elektriği girdi olarak kullanan büyük firmaların elde edecekleri maliyet düşmelerinden de yararlanma fırsatı kazanmışlardır.

IV. Küreselleşmeye Tepkiler

Dünyada küreselleşme kadar yoğun tartışılan ve karşıt görüşlerin son derece keskin ve bağdaşmaz olduğu pek az konu olduğunu sanıyorum. Kimileri küreselleşmeyi bir *panacea* olarak görürken öbür uçta “yeni sömürgecilik”, “dev şirketler kolonyalizmi” şeklinde değerlendirenler var. Belki, bu süreci kaçınılmaz ve geri dönlmez kabul edip, düzenlenmesini önerenlerin üçüncü bir grubu oluşturdukları düşünülebilir. Küreselleşme ile özdeşleştirilen IMF, IBRD, WTO gibi uluslararası örgütler, hatta Davos toplantılarının yapılabilmesi için, kimi AB ülkelerinin sınır kontrollerini canlandırmak üzere Schengen Anlaşması’nı geçici olarak dondurdukları hatırlardadır.

Küreselleşmeye yönelik tepkilerin başında özellikle yoksul ülkeleri daha yoksullaştırırken, varlıklı ülkeleri daha varlıklı hale getirdiği yönündeki ekonomik görüşler gelmektedir. Geniş anlamda alındığında, ulus-ötesi şirketlerin 3. dünya ülkelerinde işçileri düşük ücret ve kötü çalışma koşulları altında istihdam ettikleri, çevreyi acımaksızın tahrip ettikleri yolundaki eleştiriler de bu grupta ele alınabilir.

Eleştirilerin bir başka boyutu, kültür emperyalizmi ve kültür birörnekleşmesine doğru yönelmedir. Nihayet, dev şirketlerin ulus-devletlerin önemini azalttığı yönünde daha akademik eleştiriler de söz konusudur. Aşağıda, bu konulara satırbaşları ile olsa da değinmekle yetineceğim.

A. Ekonomik Yönden Tepkiler

Küreselleşme dış ticaret üzerindeki engellerin kaldırılmasını gerektirdiğinden, A. Smith ve D. Ricardo’dan beri süregelen serbest ticaretin erdemleri tartışmasını yeniden gündeme getirmiştir. WTO verilerine göre, Afrika dışındaki her bölgede liberalleşme ve ticaret artışı yaşanmıştır. Ne var ki, eşit gelişme düzeyinde bulunmayan tarafların serbest ticaretten eşit paylar almaları olası değildir. Gümrük ve sübvansiyonlarda % 30’luk bir indirim yapılmasının, 2000 yılına kadar sağlayacağı kazanç ya da kayıplara ilişkin olarak yapılan bir projeksiyonun aşağıdaki bulgularına göz atmak ilginç olabilir:

²⁷ Martha M. Hamilton, “You’ve got the power”, *Washington Post*, 17 Ekim 1999.

Tablo 6. ÖNGÖRÜLEN KAZANÇLAR
(milyar)

AB	\$ 80	Latin Amerika	\$ 8
Çin	\$ 40	Hindistan	\$ 5
Japonya	\$ 25	MDAÜ ve SSCB	\$ 2.5
ABD	\$ 18	Düşük gelirlili Asya ülkeleri	\$ 2.5
Gelişmiş Asya	\$ 18	Diğer	\$ 1.0
Diğer endüstri ülkeleri	\$ 18	Afrika	\$-- 3.0

Kaynak: Globalization-the facts, NI, No. 296, Nov. 1997, p.1-2.

Tartışma noktalarından biri de, ticaret artışının otomatik olarak büyüme hızını yükseltip yükseltmeyeceği konusundadır. Yapısal dış ticaret açıklarının cari işlemler dengesinde yol açacağı açıkların GSMH'da deflasyonist etkiler yaratacağı açıktır. Dolayısıyla, ithalatı üzerindeki sınırlamaları kaldıran gelişme halindeki ülkelerin hızlı bir ihracat geliştirme seferberliğine girişmesi gerekir. İhracatı -petrol dışında- birkaç hammaddeye dayalı yoksul ülkeler için bu olanak hayli sınırlıdır. Zira, hammadde fiyatlarındaki düşme trendi, ticaret hadlerini aleyhlerine çevirmektedir. Bu durumun döviz darboğazına yol açması halinde, ulusal para değer yitirecek, birincil etki olarak, fiyat artışları hızlanacaktır.

Eldeki ampirik bulgular, küreselleşmenin büyüme hızlarında önemli farklılaşmalara yol açmadığını göstermektedir. Ne var ki, milli gelir düzeyleri mutlak rakamlar olarak incelendiğinde, Kuzey-Güney arasındaki farkın açıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç, basit bir hesaplama yoluyla da kolayca algılanabilir. Kuzey ve Güney büyüme oranlarının aynı ve % 4 olduğunu varsayalım. Kuzeydeki bir ülkenin milli geliri 100, Güneydekinin 10 ulusal para birimi -UPB- olsun. Aradaki mutlak fark, başlangıçta 90 UPB'ye eşittir. Her ikisi de % 4 oranında büyüdükten sonra, Kuzey ülkesi milli geliri 104'e, Güney ülkesi milli geliri 10.4'e yükseleceğinden, aradaki fark 93.6'ya çıkacaktır.

Ulus-ötesi şirketlerin gelişen ülkelerde açtıkları işletmeler, ürün kalitesi ve sunuştaki üstünlükleri yanısıra marka açısından da yerel benzerlerine göre daha yüksek rekabet gücüne sahiptir. Bu durum, yerel benzerleri dışında küçük üreticilerin satışlarını geniş ölçüde düşürmekte, kimilerinin kapanmasına yol açmaktadır. Küreselleşme karşıtları bu durumun istihdam kaybı yarattığını ileri sürüyorlarsa da bu konuda *a priori* genellemelerden kaçınmak gerekir. Çünkü, açılan yeni üretim birimleri genelde yerli personel istihdam etmektedir. Üstelik sigortalı işçi çalıştırmaları, kayıtdışılığı azaltmaktadır.

Küreselleşmenin kanımca en tehlikeli yanı, ticari ilişkileri gelişmiş, sermaye piyasaları bütünleşmiş ülkelerden birinde doğacak ekonomik krizin, hızla diğerlerine yayılma eğilimidir. Güney Doğu Asya krizi, bu konudaki en güncel örnektir. Hatırlanacağı gibi, 1997 sonlarında Tayland, ulusal parası "baht"ı sabit bir kur üzerinden dolara bağlamıştı. Bu kurun geçerli olacağına inanan finans kuruluşları borç aldıkları dolarları "baht" bazında Tayland şirketlerine oteller, fabrikalar, lüks bloklar inşa etmek üzere kredi olarak verdiler. Ancak, baht aleyhine yapılan spekülasyon, bu paranın ilk ağızda % 30 değer kaybetmesine neden oldu. (Türkiye'de bir benzeri yaşanan bu olay, küreselleşmede sıcak para akımlarının ne ölçüde etkili olabileceğini göstermesi açısından ilginçtir.) Dolar bazında kredi alan çoğu firma, pahalılaştan dolarları satın alarak finans firmalarına olan borçlarını ödeyemedi. Sonuçta, Tayland hükümeti önde gelen 58 finans kuruluşundan 56'sını kapatmak zorunda kaldığını açıkladı.²⁸ Baht değerindeki düşme karşısında benzer ürünleri ihraç eden Güney Kore, Malezya ve Endonezya'nın rekabetçi devalüasyonlara girişmelerinin de etkisiyle kriz tüm Güney Doğu Asya'ya yayıldı. Dünya çapındaki gelişmenin önemli bir merkezi konumundaki Asya'nın hammadde ve özellikle ham petrol talebindeki düşme, fiyatları da aşağı çekerek, krizin Rus Federasyonu'na sıçramasında büyük rol oynamıştı.

Asya krizinin temelinde, ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilen finansal kuralısızlaştırma yatmaktadır. Zira, yüzlerce gencin çalıştığı "dealing" salonlarında, Reuters ekranını açıp bilgisayar tuşlarına dokunarak, büyük hacimli fonları saniyeler içinde bir paradan diğerine ya da menkul kıymetlere, altına çevirebilen, hatta hükümetleri düşürebilen inanılmaz bir güç doğmuştur. Küreselleşme konusundaki yazılarıyla uluslararası bir üne kavuşan Dani Rodrik bile ilk kitabında, böylesi sıcak para akımlarından söz etmemesinin "biraz utandırıcı" olduğunu ikinci kitabının önsözünde itiraf etmiş; "böyle kör bir bakış konusunda" yalnız olmadığı düşüncesiyle biraz rahatladığını da eklemeyi ihmal etmemiştir.²⁹

B. Kültürel Küreselleşme

Küreselleşme ve kültür kavramlarının kendileri konusunda bir genel görüş ve açıklık yokken, ikisi arasındaki ilişkileri sağlıklı biçimde irdelemenin güçlüğü açıktır. Konuyu güçleştiren diğer bir husus, küreselleşmenin, kültür farklılıklarının iletişim olanaklarını ucuzlatma ve yaygınlaştırma yoluyla kültürel küreselleşmeye önemli katkılarda bulunmasına karşın, kültür çeşitliliğinin küreselleşme sürecinde bir engel oluşturabilmesidir.

²⁸ Friedman, *agk*, p.xi.

²⁹ Dani Rodrick, *Küreselleşme Sınırı Aştı mı?*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 1999, Türkçe Baskıya Önsöz, s.1.

Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloğunun izlediği otarşik ekonomi politikaları seyahat ve haberleşme olanaklarını da daralttığı için, Batı Bloğu ile kültürel benzeşme söz konusu olmamıştır. Oysa, günümüz küreselleşmesinin kendi egemen kültürü birörnekletirmeye yol açmaktadır. Aslında kültürel birörnekletirme önceki zamanlarda da yaşanmıştır. Şu farkla ki, bölgesel düzeyde. Yakın Doğu ve Akdeniz'in Yunanlılar tarafından Hellenleştirilmesi, Orta Asya, Kuzey Afrika, Avrupa ve Orta Doğu'nun Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk kültürüne yakınlaşması, Sovyetler'in Doğu ve Orta Avrupa ile Avrasya'nın bir kesimini Ruslaştırması önde gelen örneklerdir.³⁰ Oysa, günümüz küreselleşmesi, kültür benzeşmesini ayrı bloklar içinde hapsedmeyip, tüm bloklara yaymaktadır.

Günümüz küreselleşmesinin farklı kültürel kimlikler ve uygarlıklar üzerinde ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan belirli etkiler yarattığı yadsınamaz. Aslında küreselleşmenin, yerküredeki değişik kültür ve uygarlıklar arasında aynı yoğunlukta bir haberleşme ve değişim süreci içine girmediği açıktır. Bununla birlikte, kültürlerden birinin diğerleri üzerinde egemen olma eğilimi gösterdiği ve böylece oluşan türdeş bir modelin tüm kültürleri etkilediği düşünülebilir. Bu kuramsal yapı içinde, günümüz küreselleşme karşıtlarının temel eleştirisi, küresel düzeyde Mc Donald'laşma terimiyle özdeşleşen ve Amerikan yaşam biçiminin tüm dünya ülkelerinde egemen olmasıyla ulusal ve yerel kültürlerden uzaklaşıldığı ve zengin bir kültür çeşitliliğinden tek-kültüre doğru gidildiği yönündedir. Diğer bir deyişle, küresel düzeyde bir kültür "birörnekletmesi"nden (homogenization) söz edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, küreselleşmeyi, "kimi durumlarda diğer kültürlerden aldığı unsurları da bütünleştirmiş olan günümüz Batılı sosyo-ekonomik ve kültürel şablonunun dünya çapında ihracı ve empoze edilmesi" şeklinde tanımlamak mümkün görünmektedir.³¹ Zira, küreselleşme, temelde bir kültür alış-verişi sürecini içermekle birlikte, çağdaş batılı parametrelere göre belirlenmesi nedeniyle, karşılıklı değişim asimetrik bir görünümündedir. Hemen her kültürün etkisi bulunmakla birlikte, temel belirleyici batı uygarlığı, daha özelleştirmek gerekirse, Anglo-Sakson kültürüdür. İngilizce'nin küreselleşmenin ortak dili konumuna gelmesi, bu yönde önemli bir göstergedir.³²

³⁰ Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, <www.lexusandolive tree.com/globalization.htm>, p2.

³¹ Nicolau, Augusti & Manuel Manonnelles (eds.) *Cultural Diversity and Globalisation- a document for reflection on the subtheme of 'culture' from the United Nations Millenium Forum*, p.1.

³² İngiliz sömürgeciliği ve ABD'nin ekonomik ve siyasal egemenliği sonucu yaygınlaşan İngilizce, 320 milyon insanın anadili ve 30'u aşkın devletin resmi dilidir. Ayrıca, dünya nüfusunun bir çeyreği tarafından öğrenilip kullanılmaktadır. Bu konuda bkz.:BBYKP, *Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu)* ÖİK, DPT, 1995, s.3.

Kültürel küreselleşme hızla yayılırken, kendisine tepki olarak beliren dinci ve milliyetçi akımların güçlenmesine yol açarak, kendi karşıtını da yaratmıştır. Küreselleşme barış ve işbirliğini özendirirken, milliyetçi görüş yanlıları, aynı olguyu ulusları kendi kimliklerinden koparabilecek tehlikeli bir süreç şeklinde algılamaktalar. Benzer bir tablo, aynı ulus-devlet içinde de gözlenebilir. Bu durum, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı çalışmaları sırasında hazırlanan *Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu)* başlıklı Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda net ve özlü biçimde şöyle anlatılmıştır:

*“Çağdaş teknostrüktürlere, global ekonomik yapılara ve evrensel değerlere uyum sağlayamayan toplumlar, küreselleşme süreci tarafından kültürel değerlerini kısmen de olsa değiştirmeye zorlanmaktadır. Oysa, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, eğitim seviyesi, inanç sistemi gibi faktörlere bağlı olarak bu toplumların bazı kesimleri dünya ile kültürel bütünleşmenin gerektirdiği değişimi isteyerek ve kolaylıkla sağlarken, böyle bir değişimi istemeyen veya başaramayan kesimler de mevcuttur. Bu kesimler kültürel kimliklerini koruyabilmek amacıyla demokrasinin de sağladığı olanakları kullanarak kendi aralarında geleneksel kurumlar etrafında örgütlenme yoluna gitmektedirler. Bu şekilde, kültürel küreselleşme, toplumların Batıcı-Doğucu, laik-dinci, yenilikçi-statükocu gibi eksenler üzerinde bölünmesine de zemin hazırlamaktadır”.*³³ Alıntının kimi kişi, aile ve şirketlerin çağdaş ölçülere göre bile küreselleştiği Türkiye açısından da geniş ölçüde geçerli bir tablo çizdiği ortadadır.

C. Çevreye İlişkin Eleştiriler

Günümüz Batı ülkeleri, ilkin sömürgecilik döneminde, daha sonra az gelişmiş ülkelerde kurdukları tesislerle hammadde elde ederken, çevre koşullarını dikkate almamış, hatta yağmur ormanlarını tahrip etmekten kaçınmamışlardı. Kimilerinin “eko-terör” olarak adlandırdıkları benzer bir durum, ulus-ötesi şirketlerce sürdürülmektedir. Özellikle madencilik ve petrol şirketleri, tüm ekosistemleri yıkmakta, zaman zaman, Bhopal'deki gibi binlerce insanın ölümüne bile neden olmaktadır. Doğayı sürekli kirleten kimi şirketlerin “yeşile gitme” sloganı ise, halkla ilişkilerinde yalnızca bir jest olarak kullanılmakta.³⁴ Yine gelişmiş ülkeler, çevreyi kirleten endüstri dallarını yoksul ülkelere taşıma eğilimindedir. Hatta, nükleer atıklarını bile bu ülkelere yöneltmeye çalışmaktalar.

Öte yandan, yeni gelişen ülkeler de, daha düşük maliyetle ve daha fazla mal ihraç edebilmek için çevre koşullarına özen göstermeyi göz ardı etmekte.

³³ s.96. Altı çizili vurgulama bana aittir.

³⁴ “Transnational Corporations (TNCs)” <www.oneworld.org/guides/TNCs/front.shtml> , p.2.

Üstelik çevreyi korumak için gerekli paraya da sahip değiller. Zengin ülkeler, uluslararası forumlarda, yoksul ülkelere çevre ve çalışma koşullarına ilişkin düzenlemeler yapmaları yolunda baskı uygulamaktalar. Ne var ki, kendileri benzer bir gelişme düzeyinde oldukları dönemde bu tür düzenlemeler mevcut değildi.³⁵ Bu nedenle, günümüzde çevreyi koruma maliyetini geliştirmiş Batı'nın üstlenmesini istemekteler.

Geliştirmiş ülkelerin çevre konusundaki en ciddi girişimi, Birleşmiş Milletler uzmanlar grubunca hazırlanmış "İklim Değişmesi üzerine Çerçeve Sözleşme'dir. Bu taslak, OECD ve IEA (International Energy Agency) arasındaki ortak çalışmayla geliştirilmiştir.³⁶ Kyoto Protokolü adıyla bilinen bu belge, esas olarak, küresel ısınma kirlenmesine karşı çok taraflı bir işbirliğini öngörmekteyse de, finansmanı ABD, AB ve Japonya tarafından karşılanacaktır. Ne var ki, Yeni Başkan George W Bush'un küresel ısınma kirlenmesini önleme giderlerinin ekonomik açıdan zararlı olacağı yönündeki beyanları düş kırıklığı yaratmıştır. Buna karşılık, Protokol'ü onaylamasının Japonya'nın uzun süreli resesyondan çıkmasında bir sıçrama-tahtası etkisi yaratacağı yönünde görüşler öne sürülmekte. Bu bağlamda, ABD yer almasa da, Kyoto Protokolü'nün ekonomik başarımlar ve endüstriyel yenilenme yoluyla, Japonya'ya GSYH'sının % 0.9'una karşılık gelen 47.3 milyar dolar kazandıracaklarının hesaplandığı WWF raporları mevcut. Temmuz ortalarında yapılan Bonn Çevre Zirvesi hazırlıkları çerçevesinde, Japonya ve AB'nin Protokol'ü son şekline getirerek onaylamaları halinde, yeni piyasalarda yeni fırsatlar elde edecekleri; bu iki devin, enerji-etkin, temiz ve yenilenebilir enerji teknolojilerinde öncü olabilecekleri ileri sürüldü.³⁷

Kyoto Protokolü konusunda henüz net bir sonuca ulaşılamadı. Ancak üyeleri dünyadaki toplam "greenhouse" gaz neşrinin yarısından sorumlu "Küresel Çevre Koalisyonu"nun (Global Climate Coalition) ABD Hükümetinin iş çevrelerini koruması için milyonlarca dolar harcamasının şimdilik boşa gitmediğini gösteriyor.

D. İşçiler Açısından Yöneltilen Eleştiriler

Günümüz küreselleşmesinin XIX. Yüzyıldaki gibi büyük çaplı işçi göçlerini içermediğine değinilmişti. Bunun birkaç nedeni olduğu düşünülebilir. İki, YDY'ların yaygınlaşmasıyla, dev şirketlerin gelişme halindeki ülkelere kolayca filyal ya da şube gibi yan kuruluşlar açarak üretimlerini oralara

³⁵ Vázquez, p.5.

³⁶ OECD Environment Directorate-International Energy Agency, Kyoto Mechanisms, Monitoring and Compliance from Kyoto to the Hague, 20 March 2001., p.2.

³⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. "Japan and Europe to make economic gains by ratifying Kyoto without the USA" WWF International, Newsroom, 18 July 2001, p.1.<<http://panda.org/news/press/news.cfm?id=2419>>

taşıyabilmeleridir. Ulus-ötesi şirketlerin çevre ülkelerdeki yan kuruluşları arttıkça, ana şirketteki sıradan işçilerin emeği çevre ülkelerdeki işçilerin emeğiyle kolayca ikame edilebiliyor. Bu yolla, aynı işçileri kendi ülkelerinde istihdam etmelerine göre büyük maliyet avantajları elde edebiliyorlar. Ayrıca, göçmen-işçi ve beraberindeki yakınlarının kendi ülkelerindeki gelişmiş sosyal mevzuat ve refah toplumunun sağladığı olanaklardan yararlanmalarını da engelleme fırsatı buluyorlar.

Bir başka gerçek, yabancı şirketlerin, kuruldukları ülke sosyal mevzuatının açıklıklarından yararlanmaları, bu mevzuatın genellikle daha gevşek olduğu ve/veya uygulandığı kimi çevre ülkelerinde işi çocuk işçi istihdamına kadar vardırılabilmeleridir.³⁸ Ayrıca, işçileri part-time çalıştırma yoluyla sosyal haklarından yoksun bırakmaları da yaygın bir uygulamadır. Kaldı ki, işçilerin kazançları, talep ya da verimlilik şokları nedeniyle değişken olabildiği gibi, süreklilik göstermeyebiliyor.^x

Eleştirilerin odağındaki sorun, ulus-ötesi şirketlerin çevre ülkelerdeki işletmelerinde çok düşük ücretlerle işçi çalıştırmalarıdır. Çin ile ABD arasındaki bilgisayar donatımı ticareti, bu konuda çok tipik bir örnek konumundadır, Serbest ticaret doktrinine göre, her ülke çalışanlarının ürettikleri en iyi mallarda uzmanlaşması gerekir. Oysa, ABD, Çin'e ithal ettiği bilgisayarlardan daha fazlasını Çin'den ithal etmektedir. Çünkü, ABD'deki şirketler, Çin'de kurdukları fabrikalarda, özgür olmayan Çinli işçileri ABD standartlarına göre gülünç denilecek ücretlerle çalıştırmaktadırlar. Çevre ülkelerinde "sweatshops" denilen işyerlerinde yerel işçilerin istihdamı çok yaygın bir uygulamadır. Bu örnek önemli bir tartışmayı gündeme getirmektedir. Çinli işçilerin sahip oldukları seçeneklere bakarak, "Kötü bir iş, işsiz olmaktan daha iyidir." ya da Çinli işçilerin çok daha düşük ücretler karşılığında, güneş altında, çok daha uzun süreler çalışmakta olduklarını dikkate alarak, David Henderson gibi, "Sefil bir iş, çok daha sefil bir işten daha iyidir." diyerek, "sweatshop" istihdamını destekler miyiz?³⁹

V. Ulus-devletlerin Rolü Azalıyor mu?

Finansal küreselleşmenin yeni teknolojilerin öne çıkmasıyla modern devletlerin tekrar "gece bekçisi" konumuna indirgeneceği yolunda, aşırı

³⁸ Aynı uygulamanın gelişmekte olan ülke işverenlerince de yapılmakta oluşu, üzerinde durulmaya değer bir noktadır.

^x Kaldı ki, kimi gelişmiş ülkeler, rekabetçi konumlarını kaybetmemek için, kendi işçilerine bile daha iyi koşullar sağlamakdan kaçınabiliyor. Ülkesindeki düşük ücret politikasını sürdürebilmek için, zamanını Başbakanı Margaret Thatcher'ın Avrupa Sosyal Şartı'na "Hayır." diyerek 11'e 1 direktan dönmesine neden oluşu, bu konuda önemli bir örnektir.

³⁹ Bu konuda David Enderson ile Kevin Danaher arasındaki ilginç ve düşündürücü bir tartışma için Bkz. "Free trade and sweatshops" *San Francisco Chronicle*, 24 June 2001.

liberalleri sevindirip karşıtlarını uzecek goruşler ileri surulmektedir Yaşamakta olduğumuz baş dondurucu gelişmelerin modern devletler üzerinde çeşitli etkiler yaratması doğaldır Ancak, devletin işlevlerinin daralması konusundaki bazı goruşler kısmen abartılı kısmen yanlıştır

İlkin, kureselleşme, II Dünya Savaşı sonrasında, ekonomik ozgurluğun geçerli olduğu piyasa ekonomilerinin kontrollu ekonomilere gore daha yuksek bir ekonomik başarıml sergilediğinin ortaya çıkması uzerine, Batı Bloğu yoneticilerince seçilmiş, Doğu Bloğunun yıkılmasından sonra oralara da yayılmıştır Kureselleşmenin merkezindeki WTO'nun uye sayısı 142'ye yukselmiştir ve Çin katılma surecını tamamlamak uzeredir Dolayısıyla, kureselleşme dayatılmış olmayıp ozgur seçişe bağılıdır

Martin Wolf, kureselleşmenin ulus-devletlerin ekonomideki rolu konusuna vergileme, gelirin-yeniden dağılımı ve makroekonomik yonetim olmak uzeri 3 ağıdan yaklaşılmaktadır⁴⁰

Gerçekten, kureselleşmenin vergileme yonunden akla getireceği ilk düşünce, kaynakların eskısından daha hareketli ve/veya gorunemez oluşu nedeniyle denetim olanağını azaltacağı yonundedir Bu konudaki en tipik ornekler, e-ticarete sunucuların kuruluş yerini bulma guçluğu ve UOŞ'ın değışik ulkelerin vergi mevzuatındaki boşluklardan yararlanarak vergiden kaçınma ya da kaçırma fırsatlarını değıerlendirmeleridir Bir başka sorun, sermaye akıcılığının artması karşısında, sermaye çekmek isteyen ulkelerin vergi oranlarını düşurucu bir yarışa girebilecekleri beklentileridir Ne var ki, gelişmiş ulkeler, bir uyum içinde bu yola gitmekten kaçınmışlar, hatta, kimi ulkeler vergi oranlarını yukselmişlerdir*

Konuya sayısal veriler ağısından bakarsak, kureselleşmede en ileri duzeydeki OECD uyelerinde, devlet varıdatının GSYH'ya oranı 1983'te ortalama % 33 6 iken 1999'da % 36 9'a yukselmiştir Ayrıca, kurumlar vergisinin OECD ulkelerinde, toplam vergi hasılatı içinde ortalama % 8 8, GSYH'da yalnızca % 3 3'fuk bir paya sahip olduğu gozden kaçırılmamalıdır Kaldı ki, devletlerin varıdat duzeyini düşurmemek için, bilgi alışverişinde bulunmaları, hatta, rekabetçi indirimleri engellemek için, uluslar arası anlaşmalarla aşarı vergi oranlarını belirlemeleri mümkündür

ıı Kureselleşme, ilke olarak, hukümetlerin gelirin yeniden-dağılımı konusunda hareket alanını daraltacaktır Zira, bir kısımına yukarıda değınilen

⁴⁰ Martin Wolf, "Will Technology and Global Capital Markets Change the Scope of Governments?" *Cato Journal* Vol 21, No 1 (Spring / Summer 2001) pp 144-150

* Bununla birlikte, MDAU grubunda yabancı sermaye çekmek uzeri, ciddi vergi kolaylıkları sağlayan lar bulunduğuna daha once değınilmişti

nedenlerle, önceki vergi hasılatı azalabilecektir. Kaybı telafi etmek üzere daha yüksek oranda vergilendirilmesi gerekecek kazanç, mükelleflerin vergiden kaçınma ya da vergi kaçırma yoluna gitmemeleri veya böyle yapmayı istememeleri koşuluyla, devlet, geliri yeniden-dağıtım işlevini önceki gibi sürdürebilir. Mükelleflerin bu olumlu davranış biçimini seçmelerinde, yeniden-dağıtım sonucu sağlanacak hizmetlerin somut biçimde görünebilmesi ve mükelleflerce kendilerine de yansıyabileceğinin fark edilmesi de, belirleyici bir role sahiptir.

iii.Küreselleşme, makroekonomik politika seçimi ve uygulaması açısından hükümetlerin hareket alanını daha fazla daraltır. İlkın, enflasyonist bir genişleme yolu hayli daralacaktır. Çünkü, dış rekabete açılmış bir ülke için, fiyat düzeyi, öncekinden çok daha önemli hale gelecektir. Sübvansiyonlar da, belirli durumlar dışında, bu sistemle bağdaşmaz. En önemlisiyse, iç ve dış finansal piyasaların liberalleşmesi sonucu, hükümetlerin ekonomi politikası yapımında, özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerini denetim fırsatını geniş ölçüde ellerinden kaçırmış olmalarıdır.

Ekonomi politikalarındaki bu kısıtlara karşın, devletler, ekonomik ve sosyal yaşamın çeşitli kesimlerine ilişkin kuralları koymayı sürdürmektedir. Fransız Başbakanı M.Jospin, Cenova'daki gösterilerden sonra, Zenginler kulübü OECD üyelerinde 1965'te GSYH'nin %25'ini oluşturan devlet harcamalarının, günümüzde % 37'ye yükseldiğini; dünyanın yoksul ülkelerinde ne zaman devlet çökerse, gelişmenin gerileyip yatırımların durduğu ve sermayenin kaçtığı hatırlattıktan sonra "küreselleşmenin modern devletlere yeni bir meşruiyet kazandırdığını" söylemişti.⁴¹

Bununla birlikte, küresel şirketlerin ulusal ekonomi politikalarını, hatta siyasal sistemi lobiyizm yoluyla etkilemek üzere her yıl büyük harcamalarda buldukları biliniyor. Harcamaların miktarını öğrenebilme fırsatı yoksa da, en büyük 200 şirketten 94'ünün dünyanın lobiyizm merkezi Washington DC'nin K Sokağı koridorunda, hiç değilse birkaç blok uzağında "hükümet ilişkileri" ofisleri bulunduğu biliniyor. George W. Bush'un Kyoto Protokolü'ne yanaşmamasında UÖŞ'in belirleyici rol oynadığı görüşü yaygın.

Sonuç

Geleneksel akıl, küreselleşmenin önlenilebileceği ya da önlenmesi gerektiği değil düzenlenmesi yönünde. Kaliforniya Üniversitesi'nden Emeritus Profesör Mark Pilisuk'un "*Ekonomik küreselleşme tsunami'ler gibi geliyor; kumsalda dikilip karşı koymak için haykırmak boşunadır.*" şeklindeki uyarısı

⁴¹ "Putting the brakes on", *The Economist*, 4 August 2001, p. 25.

yadsınamayacak bir gerçektir. Fransız Başbakanı M. Jospin, “Demokrasilerimizin küreselleşmeye seyirci kalamayacağı açıktır. Onu terbiye etmeli, ona eşlik etmeli, insancillaştırmalı ve uygarlaştırmalıyız.” Fransa’nın muhafazakar başbakanlarından Edouard ise daha 1993’lerde şöyle demişti: “Piyasa nedir? Ormanın, yani doğanın kanunu. Uygarlık nedir? Doğaya karşı savaşım.” Bu sözleri biraz değiştirip “piyasa” yerine “küreselleşme”yi koyamaz mıyız?⁴²

Bugün korumacı ticaret politikalarına yeniden dönme gerçeği ve akılcı bir seçenek değildir. Yapılması gereken, küreselleşmenin olumsuz etkilerini en aza indirecek önlemlerin uluslararası kuruluşlar düzeyinde alınmalarını sağlarken, toplumun tüm kesimlerini bu akımın nimetlerinden yararlanmasını gerçekleştirecek önlemlerin de ulusal düzeylerde belirlenmesidir.

Ne var ki, uluslararası düzeyde bu yönde ortak politikalar geliştirmenin güçlüğü, önceki örnekleriyle ortadadır. İlk, küreselleşmenin başlıca aracı konumundaki ulus-ötesi şirketler, Kuzey’in hükümetlerince denetlenemeyecek büyüklük ve güce ulaşmıştır. Kaldı ki, anılan ülkelerin böyle bir niyetleri olup olmadığı da tartışılabilir. Birleşmiş Milletler’in ulus-ötesi şirketlerin “uluslararası hareketleri” konusundaki 16 yıllık çalışmasını, ABD, Almanya, İngiltere ve Japonya’nın ortak karşı çıkması sonucu rafa kaldırması, ümit kırıcı bir gelişmedir. Güney’in eleştirileri göz ardı edildiği gibi, bu şirketlere küresel düzeyde at oynatma fırsatı verecek MAI taslağı hazırlanmıştır.

Olumlu gelişmeler, daha çok bireysel ülkeler düzeyinde kalmaktadır. Fransa’nın sıcak para akımlarını denetleme konusundaki önerisi, bu konudaki örnek girişimlerden biridir.

Kanımcı ulus-ötesi şirketlerin karşısındaki en büyük güç, önem ve etkileri giderek artan sivil toplum örgütleridir. Hiç kuşkusuz, fanatik ve kavgacı değil, bilime dayalı ve uzlaşmacı olanları...

⁴² Ibid.

